

Одлуком Наставно-научног вијећа факултета Пословне економије Бијељина, Универзитета у Источном Сарајеву, број: 872-02/19 од 09.07.2019. године, именована је Комисија за оцјену и одбрану урађене докторске дисертације кандидаткиње мр Андријане Мркајић Атељевић под насловом *Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини*

(у даљем тексту: Комисија)¹ у сљедећем саставу:

1. **Др Зоран Мاستило**, ванредни професор, ужа научна област *Теоријска економија*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, председник _____;
2. **Др Горан Поповић**, редовни професор, ужа научна област *Међународна економија*, Економски факултет Универзитета у Бања Луци, ментор и члан _____;
3. **Др Ненад Лалић**, ванредни професор, ужа научна област *Менаџмент*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, коментор и члан _____.
4. **Др Весна Петровић**, доцент, ужа научна област *Међународна економија*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, члан _____;
5. **Др Витомир Старчевић**, ванредни професор, ужа научна област *Монетарна економија*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, члан _____;

Комисија је прегледала и оцијенила докторску дисертацију, па о томе подноси Наставно-научном вијећу факултета Пословне економије Бијељина, Универзитета у Источном Сарајеву следећи:

ИЗВЈЕШТАЈ

о оцјени урађене докторске дисертације

1. Значај и допринос докторске дисертације са становишта актуелног стања у одређеној научној области

Дуго времена је истраживање проблема конкурентности и одрживости туризма било фокусирано на емитивна туристичка тржишта која представљају центре туристичких токова. Са активним укључивањем земаља у развоју у туристичке токове стварали су се услови за истраживање наведених проблема према личном искуству дестинација. Босна и Херцеговина (у даљем тексту БиХ) се у послератном периоду веома споро туристички развијала, што је евидентно увидом у статистичку документацију БиХ. Тек са стицањем статуса потенцијалног кандидата за чланство у Европској унији (у даљем тексту ЕУ), БиХ је добила могућност аплицирања на бројне европске програме и пројекте транснационалне и регионалне сарадње што јој је знатно олакшало туристичко
--

¹ Комисија има најмање три члана од којих најмање један није у радном односу на Универзитету

афирмисање. Уз већу структуралну, правну и финансијску помоћ од стране ЕУ, БиХ би могла знатно поправити деградирани имиџ и постати атрактивна европска дестинација. Међутим, посматрано из угла праксе, проблем туристичке конкурентности у БиХ још увијек није довољно истражен. Већина информација о стању туристичке конкурентности БиХ своди се на извјештаје познатих свјетских асоцијација као што су Свјетски економски форум- WEF и Свјетски савјет за туризам и путовања- WTTC, те на редовне статистичке извјештаје у БиХ. Оваква дијагностификација стања упућује на потребу за дециднијим научним сагледавањем проблематике гдје би се помоћу одређених модела, економетријских техника и систематизацијом стања туристичке привреде БиХ дао допринос и научно утемељење туристичком напретку дестинације. Управо због тога у раду је представљена систематизација концептуалних модела конкурентности, гдје је акценат стављен на модел који је у стручној литератури показао највећу практичну оправданост, а то је *Интегрисани модел конкурентности*. За потребе бољег разумијевања овог модела израђена је анкета и упитник који су достављени репрезентативном узорку, а одговори анализирани примјеном Excel и SPSS програма.

Питање одрживог развоја туризма захтијевало је да кандидаткиња кроз одговарајуће моделе утврди механизме за јачање одрживости и да увид у тренутно стање. Спознајом институционалних оквира одрживог туризма, те анализом практичних подухвата дала се основа за унапређење економске, еколошке и социјалне инклузије БиХ на европском простору. Кроз ову основну проблематику, кандидаткиња је анализирала и остале слабости у туризму БиХ. С обзиром на мултифункционалну природу туризма, у раду се посебна пажња посветила значају инвестиција у туристички сектор за привредни напредак, уз посебно елаборирање утицаја инвестиција на запосленост и ефикасност страних директних улагања. Како би се нагласио значај планског приступа развоју туризма, кандидаткиња је додатно истражила постојеће стратегијске оквире уз компаративни преглед одређених стратегијских категорија као што су стање јавно приватног партнерства, кластера, те анализа портфолиа туристичког производа, SWOT, PEST анализа и друге.

На темељу претходно реченог, став Комисије је да проблем туристичког афирмисања Босне и Херцеговине није довољно истражен, као ни утицај Европске уније чиме заслужују већи простор у научно-истраживачком раду. Рад пружа упоредно разматрање стања туризма у БиХ и стања у ЕУ, те компоновањем европских пракси настоји се створити квалитетнија основа за напредак туристичког тржишта у БиХ. У том контексту Комисија сматра да је докторска дисертација на тему *Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини* веома актуелна и да даје посебан допринос научном утемељењу туристичке политике у БиХ, као и допринос научној области Теоријске и међународне економије и Менаџмента у туризму.

2. Оцјену да је урађена докторска дисертација резултат оригиналног научног рада кандидата у одговарајућој научној области

Докторска дисертација мр Андријане Мркајић Атељевић на тему *Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини* урађена је по свим научно-истраживачким стандардима, тако да представља оригиналан научно истраживачки рад.

Кандидат је постигао оригиналност научног рада кроз систематичан приступ примјене различитих методологија научног истраживања. Користио се експлораторни, дескриптивни и каузални приступ уз употребу научно истраживачких метода: дедукције/индукције, методе анализе/синтезе, дескриптивне, историјске, компаративне итд. Посебан значај огледа се у коришћењу математичког, статистичког, економетријског и информатичког знања и вјештина.

У уводном дијелу рада почев од дефинисања проблема, предмета, циља и прегледа нивоа научних достигнућа у подручју истраживања, кандидаткиња је дала преглед постављених хипотеза које су се у раду доказивале помоћу бројних извора података, како домаћих тако и страних. Представљене су главна и помоћне хипотезе, научни и практични циљеви дисертације, те очекивани резултати и допринос дисертације.

У првом поглављу ове дисертације кандидаткиња је на бази историјске методе дала преглед развоја туристичке политике ЕУ, те институција које формирају и спроводе ту политику. Представљени су циљеви водећих европских стратегија развоја туризма, те положај БиХ у контексту регионалних интеграција. Такође, дата је систематизација постојећих стандарда развоја туризма, компаративном методом упоређујући стање у БиХ и ЕУ.

У другом поглављу, кандидаткиња се бавила проблемом конкурентности туризма у БиХ, где је употребом специфичних модела доказала њихову примјенљивост и добила јасне информације о укупној конкурентности туризма у БиХ сумирајући парцијалне оцјене по категоријама индикатора. Посебна пажња се посветила Интегрисаном моделу конкурентности који изворно припада ауторима Dwyer & Kim-у чија је реализација на примјеру БиХ омогућена статистичком обрадом анкетних материјала. Статистичким методама уочене су и одређене законитости у односу глобалне и туристичке конкурентности БиХ, те у односима чланица Европске уније и земаља нечланица које представљају блиско регионално окружење БиХ. Помоћу Herfindal-Hirschman-овог индекса (HHI) утврђено је да БиХ послује на високо концентрисаном туристичком тржишту Јужно-медитеранске Европе, без монополских ефеката. У завршном дијелу овог поглавља кандидаткиња је представила резултате квантитативне анализе туристичких односа БиХ и ЕУ од 2013-2017. године, употребом економетријског гравитационог модела. Ово је један од важнијих дијелова дисертације.

У трећем поглављу након теоријског и методолошког оквира одрживог развоја туризма представљене су мјере ЕУ за повећање одрживости туризма, са фокусом на институционално-законодавна рјешења. Након представљања већег броја индикатора за мјерење одрживости, као најрелевантнији узели су се Компаративни индикатори одрживог туризма издати од стране Европске комисије 1995. године на основу којих је потврђено да БиХ још увијек нема проблем одрживости, али да ипак има критичне тачке у туризму. Дат је преглед структуре институционалне подршке одрживом туризму у БиХ, као и мјере у правцу хармонизације одрживости туризма које је БиХ постигла под утицајем ЕУ.

У четвртном поглављу, кандидаткиња се бавила актуелним облицима улагања у туристичку дестинацију, поготово оним који су типични за БиХ. Након концептуалних разматрања јавно приватног партнерства и концесија, кандидаткиња је аналитичким приступом извела закључак о неразвијености и законској неуређености ових облика улагања, а посебну пажњу посветила анализи стања страних директних инвестиција у дјелатностима смјештаја, те припреме и услуживања хране и пића. Такође, кандидаткиња је дала систематичан преглед улагања приватних инвеститора у туризам БиХ, те инвестиција из фондова ЕУ, наводећи примјере најбоље праксе. На крају овог дијела објашњен је инкрементални капитални коефицијент који даје увид у ефикасност туристичких инвестиција у БиХ од 2014-2017. године.

У петом поглављу су представљени постојећи стратегијски оквири развоја туризма у БиХ, уз изношење критика и недостатака у спровођењу туристичке политике. Овај дио рада сажет је од значајних стратегијских алата којима се анализирано стање туристичке привреде: SWOT, PEST анализа, портфолио матрица туристичког производа са анализом туристичких долазака по регионима, мапирање туристичких региона, бенчмаркинг анализа. Посебан фокус је стављен на анализу запослености у сектору туризма, гдје је кандидаткиња упоредо дала и приказ структуре броја и врста туристичких предузећа по

ентитетима. На крају ове главе сагледана су три могућа сценарија развоја туризма уз навођење мјера системске, фискалне, просторне и организационе природе, а које недостају како би *status quo* у туризму БиХ био на завидном нивоу.

На бази методолошког приступа кроз сва поглавља у докторској дисертацији, Комисија је закључила да је докторска дисертација мр Андријане Мркајић Атељевић резултат самосталног и оригиналног истраживања, које је потпуно реализовано у складу са основним методолошким стандардима. Оригиналност рада потврђена је и софтверском анализом за постојање плагијата.

3. Преглед остварених резултата рада кандидаткиње у одређеној научној области

Андријана Мркајић Атељевић је рођена 02.09.1986. године у Требињу, РС/БиХ. Основну и средњу школу завршила је у Требињу. Факултет пословне економије у Бијељини уписала је 2005. године и дипломирала 2009. године са просјеком оцјена 9.09 и посебним достигнућима:

- добитница плакете: најбољи студент четврте године,
- добитница плакете: студент са највишим просјеком оцјена међу промовисаним дипломцима.

На Економском факултету Универзитета у Источном Сарајеву 2013. године стекла је звање магистра економских наука са просјеком оцјена 9,6. Тема магистарског рада била је „Брендерање и друштвено одговорно пословање као начини ревитализације туристичке дестинације“, а ментор проф. др Бранко Ракита.

У току студирања кандидаткиња је радила на Факултету пословне економије у статусу демонстратора из предмета „Бизнис математика“ у трајању од једног семестра. Од 2009. године запослена је на Високој школи за туризам и хотелијерство у Требињу, тренутно у статусу предавача на предметима: Маркетинг у туризму и хотелијерству, Тржишно комуницирање у туризму и хотелијерству, Менаџмент туристичких дестинација.

Удата је и мајка двоје дјеце.

Кандидаткиња је 2016. године пријавила докторску дисертацију под називом „*Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини*“, која је исте године одобрена од стране Научно–наставног вијећа Факултета пословне економије и Сената Универзитета у Источном Сарајеву.

Мр Андријана Мркајић Атељевић објавила је више научних радова, један уџбеник као коаутор и учествовала је на више научних скупова. У наставку наводимо неке од тих радова:

Научни радови:

1. Мркајић, А. (2012). *Брендерање туристичке дестинације*. Зборник радова Економског факултета Пале, VI, 503-513. ISSN:1840-3557. Линк: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=35633>
2. Мркајић, А. (2014). *Друштвено одговорни маркетинг као императив савременог пословања*. Факултет пословне економије Бијељина, Нови економист, VIII (16), 118-124.УДК 659.1:658.8. Линк: <http://www.noviekonomist.info/ojs/index.php?journal=Novi-Ekonomist&page=issue&op=view&path%5B%5D=16>
3. Мркајић, Атељевић, А. (2015). *Конкурентска и компаративна предност туристичке дестинације*. Друштво економиста Београда, часопис Економски Видици, (1), стр.53-64.УДК: 33. Линк: <http://www.deb.org.rs/wp-content/uploads/2015/05/Ekonomski-vidici-01-2015-komplet.pdf>
4. Мркајић, Атељевић, А. (2016). *Анализа конкурентности туристичке дестинације*. Економски факултет Зеница, часопис БХ економски форум, VII, 109-127. ISSN: 1986-

681X. Линк: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=481060>

5. Мркајић, Атељевић, А. (2018). *Реперкусије Лисабонске стратегије и Стратегије ЕУ 2020 на развој туризма Босне и Херцеговине*. Факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, стр. 248-264, ISBN 978-86-6019-083-5; УДК: 339.972:338.48(497.6).
6. Мркајић, Атељевић, А. (2019). *Одрживи туризам у Босни и Херцеговини- Анализа стања на основу компаративних индикатора Европске комисије*. Економски факултет Универзитета у Београду, часопис ЕКОНОМСКЕ ИДЕЈЕ И ПРАКСА, (32), стр.75-89. ISSN 2217-6217/ COBISS.SR-ID 184934668.
Линк: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/04/Ek-Ideje-i-Praksa-32.pdf>
7. Мркајић, Атељевић, А. (2019). *Примјена Портеровог дијаманта конкурентности на туризам Босне и Херцеговине*. Економски факултет Универзитета у Приштини, часопис ЕКОНОМСКИ ПОГЛЕДИ, стр.1-17. УДК: 33 ISSN 1450-7951. Линк: <http://www.ekonomskipogledi.pr.ac.rs/Ekonomski%20pogledi/1-2019%20PDF/EP%201-2019.pdf>

Уџбеник:

1. Уџбеник: Управљање реалним инвестицијама у хотелијерству, аутор проф. др Милимир Лојовић, коаутор мр Андријана Мркајић Атељевић. (2016), уџбеник за студенте Високе школе за туризам и хотелијерство, ISBN 978-99955-685-3-5 .

Учешће на пројектима:

1. „Билећа Град Језеро“, пројекат компаније Домино Ресортс Билећа, стручни сарадник на изради елабората економске оправданости пројекта, Требиње 2012.

Учешће на научним скуповима:

1. „Бренд и имиџ дестинација на подручју бивше Југославије“, Рад за конференцију Дани туризма, предузетништва и гастрономије, Јахорина 2013. године.
2. „Реперкусије Лисабонске стратегије и Стратегије ЕУ 2020 на развој туризма Босне и Херцеговине“, рад за конференцију Међународног научног скупа „Усаглашавање правне регулативе са правним тековинама ЕУ“, Нови Сад, 2018.
3. „Анализа повезаности релевантних показатеља банкарског сектора у Босни и Херцеговини“, рад за научну конференцију ЕКОБИЗ Бијељина, 2019.

4. Оцјену о испуњености обима и квалитета у односу на пријављену тему (по поглављима)²

Кандидаткиња је у потпуности испоштовала план и програм рада на дисертацији, а у складу са пријавом докторске дисертације. Докторска дисертација садржи укупно 277 страница, укључујући насловну страну, садржај, уводна разматрања, резултате истраживања, закључак, литературу, попис слика, табела и графикана, сајтова, радну биографију кандидата, сажетак на српском и енглеском језику, као и прилоге. Текст дисертације је обима 222 страница, у оквиру којих је приказано 27 слика, 85 табела и 18 графикана. Дисертација је написана у обиму: увод, пет поглавља, закључак и литература, а за потребе истраживања у дисертацији су кориштене 44 књиге као извори литературе (домаће и стране), 92 часописа, 59 нормативних регулатива и извештаја и 60 интернет извора.

² Испуњеност обима и квалитета у односу на пријављену тему, нарочито, треба да садржи: аналитички и системски прилаз у оцјењивању истраживачког постављеног предмета, циља и задатака у истраживању; испуњеност научног прилаза у доказивању тврдњи или претпоставки у хипотезама, са обрадом података

УВОД

У уводном дијелу дисертације дефинисани су сврха, предмет и циљ истраживања. Дефинисан је преглед нивоа научних достигнућа у подручју истраживања са обимном анализом међународних научних радова одакле су изведене истраживачке и помоћне хипотезе.

ПОГЛАВЉЕ I

У првом поглављу рада анализирани су институционални и правни аспекти европске туристичке политике, те динамика и ниво развоја туризма у ЕУ. Историјском методом дата је генеза развоја туристичке политике ЕУ кроз три основне фазе уз дијагностификовање значајних законских оквира, декларација и докумената који регулишу европски туризам. Дат је преглед институција Европске уније из области туристичке привреде и одрживог развоја са јасном подјелом институција које пружају законодавну, правну, финансијску, те општу подршку развоју туризма у ЕУ. Такође, наведене су и институције чија се подршка развоју туризма огледа у образовно-савјетодавној помоћи и помоћи кроз иновације и истраживања. Посебна пажња у овом дијелу рада посвећена је стратегијском оквиру развоја туризма у ЕУ који је дефинисан Лисабонском стратегијом и Стратегијом Европа 2020 које би кроз троструку синергију интелигентног, одрживог и инклузивног раста требале да обезбједе конкурентност и одрживост економије ЕУ и региона. Такође, разматран је утицај који ове стратегије имају на развој туризма у БиХ. Сублимиране су постојеће мјере ЕУ за стимулисање регионалне конкурентности у контексту развоја туризма, са посебном анализом прекограничних, транснационалних и међународних програма регионалне сарадње у којима учествује и БиХ. Компаративном анализом стања у ЕУ и БиХ показан је значај стандардизације туристичког сектора и кроз прилог на крају дисертације дат је преглед релевантних стандарда туризма у ЕУ и БиХ.

ПОГЛАВЉЕ II

У другом поглављу представљени су теоријски темељи феномена конкурентности уз парафразирање и цитирање дефиниција већег броја аутора. Извршена је емпиријска анализа конкурентности туризма БиХ помоћу Портеровог дијаманта конкурентности који даје општи увид у стање конкурентности, што није довољно. Зато је ауторка у наставку другог поглавља представила концептуално теоријске моделе, и помоћу Интегрисаног модела конкурентности (Dwyer & Kim-ов модел) анкетном методом дала децидне оцјене већег броја индикатора. Ауторка је кроз овај дио рада показала статистичку писменост јер је употребом пондерисане аритметичке средине и стандардне девијације груписаних података дала егзактне табеларне приказе конкурентности БиХ у пет група фактора са укупно 69 анализираних индикатора. Као резултат употребе Интегрисаног модела конкурентности добијена је просјечна оцјена свих индикатора у БиХ од 3.08 или умјерена конкурентност. У циљу уочавања везе између глобалне и туристичке конкурентности одабраних земаља извршена је проста линеарна корелација рангова одабраних држава (међу којима и БиХ) према извјештају Свјетског савјета за туризам и путовања (Т&ТЦИ) и индексу глобалне конкурентности (GCI). Доказана је средње јака, растућа корелација глобалне и туристичке конкурентности, која је у БиХ изражена, док нпр. у Хрватској постоји знатна разлика у та два типа конкурентности. Тестирање једнакости аритметичких средина Т&ТЦИ рангова за државе чланице и нечланице ЕУ резултирало је одбацивањем хипотезе о једнакости просјечних вриједности туристичке конкурентности.

Регресиона анализа односа међународних туристичких долазака и броја запослених у туризму одабраних земаља прецизирана је графичким приказом односно дијаграмом распршености. У једној од структурних тема овог поглавља кандидаткиња се бавила и квантитативном анализом туристичког односа БиХ и ЕУ помоћу гравитационог модела који је економетријским методама сугерисао на негативан утицај повећања варијабле БДП туриста на туристичке доласке у БиХ, негативан утицај дистанце држава од БиХ, а велики позитиван утицај бинарне тј. вјештачке варијабле „*заједничке границе*“ и нешто мањи значај варијабле „*чланство у ЕУ*“. Завршни дио другог поглавља упућује на стање квалитета туристичког тржишта на коме егзистира БиХ, а обухвата читаву Јужно медитеранску Европу. Herfindal-Hirschman-ов индекс послужио је да ауторка докаже да је то тржиште либерално са високим степеном концентрације.

ПОГЛАВЉЕ III

У трећем поглављу обрађена је проблематика одрживог развоја туризма уз анализу стања у БиХ. Представљен је методолошки и теоријски оквир за истраживање одрживог развоја дестинације након чега су анализирани реперкусије три стуба одрживог развоја који су издати од стране ЕУ на економски, еколошки и друштвени развој у БиХ. Након представљања четири најчешће кориштена методолошка оквира за анализу одрживости туризма, и с обзиром на чињеницу да БиХ нема свој властити систем за праћење те одрживости, ауторка је као најоптималнији модел одабрала *Компаративне индикаторе одрживог туризма* издате од стране Европске комисије 1995. године. Овом квалитативно-квантитативном анализом доказано је да БиХ, према процјени кандидаткиње, нема проблем одрживости туризма, али ауторка указује да се одређени индикатори могу кретати у правцу неодрживости, уколико се не предузму корективне мјере од стране креатора туристичке политике у БиХ. У завршници овог поглавља анализирана је институционална подршка одрживом развоју туризма у БиХ и дате препоруке како испоштовати еколошки, економски и друштвени носећи капацитет у туризму.

ПОГЛАВЉЕ IV

Четврто поглавље даје увид у најактуелније облике улагања у туристичку дестинацију, са освртом на специфичности тих облика у БиХ. Уводне опсервације четврте главе односе се на истраживање теоријског утемељења јавно приватног партнерства и концесија у туризму уз критичку анализу стања у БиХ. Компаративном анализом уочене су разлике у законској интерпретацији јавно приватног партнерства и концесија у туризму између Федерације БиХ и Републике Српске. Као закључак ауторка наводи констатацију да је у БиХ неопходна законска усклађеност са правним тековинама јавно приватног партнерства у ЕУ. У наставку поглавља анализиран је значај страних директних инвестиција уз велики број графичких и табеларних приказа. Изведени су закључци: да су у области туризма доста веће инвестиције у дјелатностима смјештаја у односу на дјелатности припреме и услуживања хране и пића, да су инвестиције у туризму БиХ знатно испод европског просјека тих инвестиција, да су у већој мјери присутне инвестиције из фондова ЕУ, него приватних инвестиција, да удио инвестиција у туризму чини 1,08 % БДП-а за 2017. годину, и да су присутне позитивне прогнозе тог учешћа. Мјерењем ефикасности инвестиција у туризму БиХ помоћу инкременталног капиталног коефицијента ICOR-а изведен је закључак да је просјечна стопа ефикасности инвестиција у туризму БиХ за период 2014-2017. износила 0,43%. Како би се доказало да је за раст

БДП-а много важнија ефикасност од висине улагања, извршена је статистичка анализа којом је доказана инверзна негативна корелација удјела туристичких инвестиција у БДП-у БиХ и њихове ефикасности, односно да већи удио не подразумева већу ефикасност. У завршници овог поглавља дата је анализа кластера у туризму БиХ, апострофирајући законске оквири и тренутно стање. С обзиром да у БиХ постоје свега три кластера из области туризма, које је ауторка укратко образложила, указала се потреба за давањем идејних приједлога. Ауторка у завршници наглашава да је потребан плански приступ базиран на вишефазном моделирању кластера, те да су присутне позитивне прогнозе развоја кластера у БиХ, с обзиром на чињеницу да је БиХ у 2013. години од 148 земаља била на посљедњем мјесту по развијености кластера, а већ 2018. године на 92. мјесту са трендом раста.

ПОГЛАВЉЕ V

Пето поглавље се бави проблематиком стратегијских оквира и анализом кључних детерминанти туристичког производа. Овај дио рада обједињује бројне анализе почевши од анализе стратегијских оквира туризма уз интерпретацију мисије, визије и циљева БиХ туризма и критичке анализе уз навођење недостајућих стратешких одредница које би олакшале испуњеност циљева туризма. Извршена је анализа запослености туризма са изведеним закључцима да је број запослених у дјелатностима смјештаја те припреме и услуживања хране и пића од 2013. године у константном порасту, али са испод просјечним нето примањима. Такође, закључено је тај број запослених гравитира већим дијелом у Федерацији са чак 64,1% у 2016. години, те да је свега 3,2% од укупно запослених радило на пословима директно везаним за туризам у 2017. години. Дата је децидна анализа структуре предузећа у туризму БиХ са доминацијом предузећа у дјелатностима припреме и услуживања хране и пића, са преко 70% микропредузећа кој запосљавају 0-9 радника. SWOT и PEST анализом представљени су фундаменти БиХ туризма, али и потенцијалне шансе и пријетње за развој. Бенчмаркинг техником дата је табеларна анализа појединих детерминанти туризма, гдје је констатовано да директни утицај туризма на БДП у БиХ износи свега 2,6% , да БиХ има најмањи број луксузних хотела у односу на блиски регион и да парадоксално има највеће приходе по доласку туриста, али нажалост уз најмања задржавања. Ово поглавље даје и анализу туристичких регија у БиХ и актуелних туристичких производа према заступљености, почевши од *примарног* до категорије *производ не постоји*. Завршница овог поглавља даје интердисциплинарни анализу и оцјену три могућа сценарија туризма: status quo, масовни или одрживи туризам. Наведене су и бројне структуралне, финансијске, кредитне, просторне те организационе мјере које се према процјени ауторке морају предузети.

ЗАКЉУЧАК

У закључку су представљени постигнути резултати истраживања, затим доказаност истраживачке хипотезе и подхипотеза базираних на статистичким хипотезама. Представљена су потенцијална ограничења, евентуалне грешке и нови проблеми који су се појавили у процесу истраживања. Нови проблеми представљају назначени терен за потенцијална будућа истраживања у овој области.

На основу свега наведеног, Комисија закључује да урађена докторска дисертација презентује резултате комплексног истраживања, те да је у потпуности, како у погледу обима и квалитета, у складу са темом пријављене докторске дисертације.

5. Научни резултати докторске дисертације

На бази детаљног увида у резултате представљене у докторској дисертацији *Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини*, Комисија закључује да је кандидаткиња успјешно реализовала постављене циљеве истраживања и одговорила на сва у старту постављена питања.

Научни допринос и оправданост рада огледа се у бољем разумјевању значаја европске туристичке политике за унапређење туризма БиХ. С обзиром да туризам у БиХ не заузима приоритетно мјесто у планирању привредних активности, оскудна сазнања и анализе туристичког сектора представљају велики хендикеп за даљи развој. Управо зато се очекује да ће овај рад са великим бројем економетријских и статистичких анализа, те значајних констатација које до сада нису тестиране, имати велики допринос за област менаџмента у туризму. Имплементација одређених модела конкурентности и одрживости туризма на БиХ дала је јасан одговор на питање: какав је туризам БиХ? гдје смо у односу на остале?

У Босни и Херцеговини је неопходно реформисати туристички сектор по узору на примјере добре праксе из ЕУ, али за шта је претходно потребна општа реформисаност и законско прилагођавање правним тековинама ЕУ.

Научни резултати који су постигнути у раду, а који указују на потребу претходно наведене реформисаности су:

- систематизација теоријских разматрања у вези са доменима туристичке политике Европске уније и утицајем исте на развој БиХ туризма, а све помоћу метода обсервације, историјске и дескриптивне методе;
- сагледавање институционалних, стратегијских и законских оквира индуктивно-дедуктивним истраживањем при чему се уочава допринос општих аспеката ЕУ туристичке политике на развој туризма у БиХ.
- дефинисање појма конкурентности, емпиријско истраживање конкурентности туризма БиХ кроз примјену Портеровог дијаманта;
- издвајање најчешће примјењених модела конкурентности дестинације уз анкетно истраживање Интегрисаног модела гдје су оцјене испитаника изражене путем Ликертове скале
- упоредна квантитативна анализа индикатора конкурентности на основу T&TCI и GCI података, уз адекватан табеларни, графички и рачунски приказ;
- примјена SPSS програма за израду гравитационог модела туристичких односа БиХ и изабраних земаља;
- успостављање методолошког оквира одрживог развоја туризма и анализа стања индикатора у БиХ;
- сагледавање позиције БиХ са аспекта страних улагања и оквира јавно приватног партнерства уз статистичку обраду доступних показатеља;
- примјена монографске методе при анализи стратешко-планских компоненти туризма БиХ чиме се концепт планирања сагледава са више аспеката;
- синтетизовање уочених предности и недостатака, те аргументованих закључака који олакшавају доношење званичне квалитативно-квантитативне оцјене конкурентности туризма БиХ.

Комисија констатује, да резултати истраживања докторске дисертације на тему *Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини* представља значајан допринос у домену Теоријске и међународне економије, те Менаџмента у туризму.

6. Примјењивост и корисност резултата у теорији и пракси³

Резултати докторске дисертације на тему *Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини* су примјењиви са становишта менаџмента у туризму, те са становишта туристичке политике, јер пружају увид у тренутно стање БиХ туризма, и могућности туристичког напретка по узору на праксу ЕУ. Анализом акутних проблема који одликују БиХ туризам и презентовањем реалног стања БиХ туризма у контексту европских интеграција указује се на могућа рјешења, те евентуалне корективне акције које могу предузети све интересне групе из домена туризма и сродних дјелатности.

Корисност резултата рада огледа се у доприносу будућим истраживањима с обзиром да постоји евидентна оскудност извора литературе домаћег поријекла који третирају овај проблем.

Друштвена оправданост рада ослања се на веће учешће туризма у привредним активностима у БиХ, за шта је приоритетно потребан плански приступ интегрисању туризма у водеће привредне гране.

Друштвена оправданост рада осим значаја за академске кругове, огледа се додатно и у значају за опште друштвено благостање уколико се туризам у БиХ схвати озбиљно и буде усмјеравао у правцу одрживог развоја. То ће неминовно утицати на побољшање макроекономских индикатора односно опште економске слике Босне и Херцеговине.

7. Начин презентирања резултата научној јавности⁴

Кандидат је до сада објавио сљедеће радове који су дио сазнања до којих се дошло у току израде докторске дисертације:

1. Мркајић, Атељевић, А. (2016). *Анализа конкурентности туристичке дестинације*. Економски факултет Зеница, часопис БХ економски форум, VII, 109-127. ISSN: 1986-681X. Линк: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=481060>
2. Мркајић, Атељевић, А. (2018). *Реперкусије Лисабонске стратегије и Стратегије ЕУ 2020 на развој туризма Босне и Херцеговине*. Факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, стр. 248-264, ISBN 978-86-6019-083-5; УДК: 339.972:338.48(497.6).
3. Мркајић, Атељевић, А. (2019). *Одрживи туризам у Босни и Херцеговини- Анализа стања на основу компаративних индикатора Европске комисије*. Економски факултет Универзитета у Београду, часопис ЕКОНОМСКЕ ИДЕЈЕ И ПРАКСА, (32), стр.75-89. ISSN 2217-6217/ COBISS.SR-ID 184934668.
Линк: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/04/Ek-Ideje-i-Praksa-32.pdf>
4. Мркајић, Атељевић, А. (2019). *Примјена Портеровог дијаманта конкурентности на туризам Босне и Херцеговине*. Економски факултет Универзитета у Приштини, часопис ЕКОНОМСКИ ПОГЛЕДИ, стр.1-17. УДК: 33 ISSN 1450-7951. Линк: <http://www.ekonomskipogledi.pr.ac.rs/Ekonomski%20pogledi/1-2019%20PDF/EP%201-2019.pdf>

³ Истаћи посебно примјењивост и корисност у односу на постојећа рјешења теорије и праксе

⁴ Наводе се радови докторанта у зборницима и часописима у којима су објављени (истраживачки проблеми и резултати предмета истраживања докторске дисертације)

8. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ⁵

На основу увида у докторску дисертацију мр Андријане Мркајић Атељевић под називом

Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини,

Комисија је закључила да је кандидаткиња урадила актуелну и оригиналну тему истраживања, коју је реализовала поштујући све принципе научног рада и користећи савремене методе истраживања и анализе резултата. Дисертација садржи оригиналне теоријске и практичне резултате у области теоријске, међународне економије и менаџмента у туризму. Резултати до којих се дошло у овој докторској дисертацији представљају јединствену синтезу концептуално-теоријских оквира конкурентности и одрживости у туризму, који су употпуњени статистичко-економетријским и математичким моделима имплементираним на анализу туристичких односа БиХ са ЕУ и регионом.

На основу наведеног, Комисија предлаже Вијећу Факултета пословне економије и Сенату Универзитета у Источном Сарајеву, да докторску дисертацију под насловом

Утицај стандарда Европске уније на конкурентност и одрживост развоја туризма у Босни и Херцеговини

ауторке мр Андријане Мркајић Атељевић, прихвати и одобри јавну одбрану, којом ће стећи звање доктора економских наука.

Мјесто: Бијељина

Датум: 2019.

⁵ У закључку се, поред осталог, наводи и назив квалификације коју докторант стиче одбраном тезе

Комисија:

1. **Др Зоран Мاستило**, ванредни професор, ужа научна област *Теоријска економија*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, предсједник _____;
2. **Др Горан Поповић**, редовни професор, ужа научна област *Међународна економија*, Економски факултет Универзитета у Бања Луци, ментор и члан _____;
3. **Др Ненад Лалић**, ванредни професор, ужа научна област *Менаџмент*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, коментор и члан _____;
4. **Др Весна Петровић**, доцент, ужа научна област *Међународна економија*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, члан _____;
5. **Др Витомир Старчевић**, ванредни професор, ужа научна област *Монетарна економија*, Факултет пословне економије Бијељина Универзитета у Источном Сарајеву, члан _____;

Издвојено мишљење⁶:

1. _____, у звању _____ (НО _____, УНО _____, Универзитет _____, Факултет _____ у _____, члан Комисије;

⁶ Чланови комисије који се не слажу са мишљењем већине чланова комисије, обавезни су да у извештај унесу издвојено мишљење са образложењем разлога због чега се не слажу са мишљењем већине чланова комисије (члан комисије који је издвојио мишљење потписује се испод навода о издвојеном мишљењу)